
חג החנוכה

מטרות:

- התלמידים יכירו מושגים בסיסיים הקשורים לחג החנוכה בכלל ולהדלקת הנרות בחג בפרט.
- התלמידים ידונו במושג "נס" ויכירו את תפילת "על הנסים".
- התלמידים ייודעו למוטיב השמן בחנוכה.

משך ההוראה:

שלושה עד ארבעה שיעורים

בשער זה:

מבוא: מכינים תעודת זהות לחג

יחידה 1: סיפור חג החנוכה

יחידה 2: נס חנוכה ותפילת "על הנסים"

יחידה 3: חג האורים – הדלקת נרות החנוכה

סיום: נקודת מבט אישית על החג

מבוא לחג – מכינים תעודת זהות

◇ שיחה סביב השאלות: מה אתם יודעים על חג החנוכה? מה אתם זוכרים מהחג בשנים קודמות?

■ במהלך השיחה ייכתב על לוח כל פרט שיוזכר, ותינתן במה לחוויות אישיות של התלמידים מהחג.

■ נ"ב אפשר לדלג על שלב זה ולפתוח בקריאת עמ' 38-39 בספר לתלמידים.

◇ קריאת הקטע "מסיפורי חגית וקפיץ" והקטעים המידעיים על חנוכה (עמ' 38-39)

◇ הכנת תעודת זהות לחג החנוכה

נקרא את הקטע "מסיפורי חגית וקפיץ" ונכין את תעודת הזהות.

תעודת זהות לחג החנוכה

תאריך החג: מכ"ה בחודש כסלו עד ב' בחודש טבת.

שמות החג: חג החנוכה, חג האורים

סיפור החג: בהנהגת המכבים מרדו היהודים במלך היווני אנטיוכוס, משום שגזר עליהם גזרות קשות, וניצחו את צבאו למרות שהיו מעטים. המכבים כבשו את בית המקדש מידי היוונים וחנכו אותו מחדש. החכמים מספרים שהמכבים הדליקו מנורה בבית המקדש, ואף על פי שמצאו רק מעט שמן, הוא הספיק לשמונה ימים.
מצוות החג ומנהגיו: הדלקת הנרות, אכילת לביבות וסופגניות, משחק בסביבון

יחידה 1: סיפור חג החנוכה

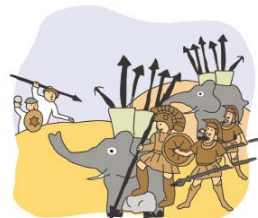
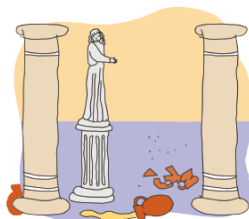

◇ משימה 2

תחילה נקרא את משפטי המבוא בספר תלמידים בעמ' 40.

נפנה את התלמידים למשימה 2 בעמ' 40.

לאחר שהתלמידים מילאו את המשימה נבדוק את תשובתם, ובמהלך הבדיקה נשלים את ידיעותיהם על הסיפור ההיסטורי שבבסיס חג החנוכה.

■ לפני האירור הראשון – דברי רקע על השלטון היווני בארץ ישראל

למורה בלבד

מאז שכבש אותה אלכסנדר מוקדון בשנת 323 לפסה"נ, הייתה ארץ ישראל נתונה לשלטון יוני. חלק מן היהודים בארץ ישראל שמרו על דתם ועל אמונתם, ואילו אחרים אימצו אורח חיים יוני. יהודים אלו כונו "מתיוונים". היחסים בין הקבוצות היו מתוחים.

במאה השנייה לפסה"נ עלה לשלטון המלך הסלווקי אנטיוכוס הרביעי, שכונה "אפיפנס", כלומר ה"משוגע". (הסלווקים היו יורשי היוונים באזור סוריה וארץ ישראל).

בכיתה:

אפשר לספר לתלמידים על היוונים בעת העתיקה: על שאיפתם לשלוט בכל העולם ועל אמונתם המיוחדת – אמונה שמרכזת פאר גופו של אדם והערכת היופי. היוונים שאפו להפיץ את האמונה באיליהם בכל ארץ ששלטו בה.

במשך שנים רבות היה השלטון היווני סובלני כלפי היהודים, ואכן חלק מן היהודים המשיכו באורח חיים יהודי. ואולם, יהודים רבים, בעיקר בערים, העדיפו לאמץ את אורח החיים היווני ואף המירו את דתם, חלקם מטעמי נוחיות וחלקם מתוך אמונה כנה. אנשים אלו כונו "מתיוונים".

■ אירור א' – גזרות אנטיוכוס

– כאן אפשר לספר שעם עלייתו לשלטון של הרודן אנטיוכוס אפיפנס (כלומר אנטיוכוס המשוגע), התחילה תקופה של רדיפה דתית ותרבותית. בשנת 168 לפסה"נ שדד אנטיוכוס את אוצרות בית המקדש בירושלים – כלי זהב ותשמישי קדושה (ובהם מנורת המקדש). היוונים גם ניסו לכפות את דתם על היהודים וגזרו גזרות קשות על היהודים: דרשו מהם לבנות במות לאלילים היוונים, להקריב להם קורבנות (כגון חזירים), לחלל שבת ושלא לקיים את מצוות ברית המילה. יהודים נוספים המירו את דתם והתייוונו, הפעם מפחד. יהודים רבים אחרים סירבו לקבל את הדת החדשה, וחלקם אף מרדו ביוונים מרד צבאי.

■ אירור ב' – מרד המכבים

מרד היהודים ביוונים פרץ בשנת 167 לפסה"נ בהנהגת **משפחת החשמונאים**, משפחתו של מתתיהו בן יוחנן וחמשת בניו: יוחנן, שמעון, יהודה (שכונה יהודה המכבי), אלעזר ויונתן. תחילה הצליחו היוונים לדכא את המרד. אך לאחר זמן הצליחו המורדים להתגבר על הצבא היווני החזק, אף על פי שהיה גדול יותר, בעזרת תכסיסי מלחמה ומתקפות פתע.

אפשר להסביר גם שהפילים שהיו ברשות הכוחות היוונים שימשו להובלה (מעין טנקים).

המילה "מכבי"

מכבי הוא כינוי של יהודה מבית חשמונאי שפיקד על המרד ביוונים.

המילה **מכבים** נעשתה לשם כולל ללוחמים היהודים שנלחמו ביוונים, ואף לכינוי של גיבורי מלחמות ישראל בכל הדורות.

על מוצא שם זה נחלקו הדעות:

יש רואים בו ראשי תיבות של "מתתיהו כהן בן יוחנן",

יש הסוברים שמקור שם זה בשם העצם **מקבת** (=פטיש), ועל כן הכותבים אותו "מקבי", בקו"ף. מדרש מאוחר יותר דורש שהשם הוא ראשי תיבות של: "מי כמוך באלים יהוה".

■ איור ג': החזרה לבית המקדש

– בכ"ה בכסלו באותה שנה (164 לפסה"נ) חזר בית המקדש לידי היהודים. היהודים טיהרו את בית המקדש, הוציאו ממנו את פסלי האלילים, חידשו בו את עבודת הקודש וחנכו אותו – ערכו "חנוכת בית" לציון חידוש העבודה בבית המקדש.

– כאן כדאי לדבר על השורש חנ"כ ועל השם "חנוכה". אפשר לפתוח ולשאול את התלמידים מהי "חנוכת בית". חנוכת בית היא אירוע שבו חונכים – מתחילים להשתמש – בבית או במקום חדש. אנשים רבים העוברים לבית חדש או למשרד חדש נוהגים לחגוג חנוכת בית. באירוע כזה מציגים את הבית החדש, קובעים מזוזה בדלת ולעתים, כאשר מדובר במקום ציבורי, גוזרים סרט גדול ובכך מסמלים את תחילת השימוש במקום החדש. אפשר לשאול את התלמידים: האם נכחו אי פעם בחנוכת בית? מה עושים באירוע כזה? וכדומה. – עתה יש לחזור לסיפור המכבים: המכבים חנכו את המקדש בהדלקת מנורה, וזהו מקורו של השם "חנוכה".

■ איור ד': הדלקת המנורה בבית המקדש

בספר המכבים מסופר שהיהודים לא מצאו בבית המקדש את המנורה המקורית (אותו ספר מספר שהיוונים רזזו אותה), ולכן הרכיבו מנורה חדשה משיפודי ברזל.

נס פך השמן:

בתלמוד מסופר:

כשנכנסו יוונים להיכל טימאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה בית חשמונאי וניצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כוהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאום ימים טובים בהלל והודאה. (תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף כ"א עמוד ב)

למורה

התלמוד הבבלי הוא החיבור הקדום ביותר שנס פך השמן מוזכר בו, אולם חיבור זה הועלה על הכתב מאות שנים לאחר האירועים שהוא מספר עליהם. מכיוון שעברו מאות שנים בין האירועים לכתיבת התלמוד אמינותו של הסיפור מוטלת בספק. ואולם, גם אם הנס לא היה אירוע היסטורי, יש לו מקום חשוב במסורת היהודית.

קריאה סמלית של הנס מבטאת רעיון מרכזי בחג החנוכה – גם כאשר הכול נראה אבוד, אין לאבד התקווה. מנד קטן ונשכח של שמן היה אפשר להדליק את המנורה שמונה ימים! מה שנראה מלכתחילה בלתי אפשרי, קרה למרות הכול. רעיון זה מתבטא גם בהדלקת נרות החנוכה – נר קטן אחד יכול להאיר אפילו את הלילות החורפיים של כסלו וטבת.

שמונה ימי חג החנוכה:

לזכר נס פך השמן, הניצחון הצבאי של המכבים על היוונים וחזרתה של ארץ ישראל לשלטון יהודי, קבעו חכמינו את חג החנוכה. המצווה המרכזית בחג היא הדלקת נרות במשך שמונה ימים. מקובל לקשר את שמונת ימי חג לנס פך השמן המסופר בתלמוד.

◇ על תפילת "על הנסים"

את חנוכה מציינים לא רק בהדלקת הנרות, אלא גם בהוספת תפילות מיוחדות לתפילה היומית. תפילת "על הנסים" היא תפילת הודיה שנוספה לברכת המזון ולתפילת עמידה בחג החנוכה ובחג הפורים. בשני החגים היא מתחילה באותן המילים: "על הנסים ועל הפורקן ועל הגבורות ועל התשועות ועל המלחמות שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה". המשך התפילה בשני החגים אחר, בכל חג הוא ממשיך ומתאר את האירועים המיוחדים שאירעו בו.

◇ ביאור התפילה "על הנסים"

בספר לתלמידים (עמ' 41) מופיע חלק מהתפילה. נבהיר את תוכן התפילה:

א. נפנה את התלמידים למשימה 3.

להשכיחם תורתך – להשכיח מהם את התורה

רבת את ריבם – לחמת למענם את המלחמה שלהם, עזרת להם במלחמתם

מסרת רבים ביד מעטים – נתת את הניצחון לצבא הקטן, והוא ניצח את הצבא הגדול

דביר ביתך – בית המקדש

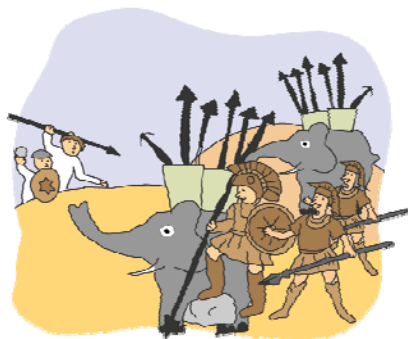
ב. לאחר קריאה חוזרת של התפילה, נסב את תשומת הלב של התלמידים לכך שהמשפט הפותח את התפילה הוא משפט חסר. כדי להבין את התפילה עלינו להשלים אותה במילים "מודים אנחנו לך".

ג. נפנה את התלמידים למשימות 4 ו-5.

ד. נסכם את הנלמד: תפילת "על נסים" היא תפילת הודיה לאלוהים על עזרתו במלחמה הקשה נגד היוונים.

◇ על "נס" הניצחון הצבאי

בתפילת על הנסים אין זכר לנס פך השמן. הנס שעליו אנו מודים לפי ברכה זו הוא הניצחון הצבאי.

◇ בכיתות מתקדמות אפשר לדון בשאלת החשיבה המופיעה

בבועת המחשבה בעמ' 41 בחוברת: "מדוע לדעתך כינו חכמים את הניצחון הזה 'נס'? הרי החיילים נלחמו מלחמה קשה כדי לנצח!" שאלה זו היא הזדמנות לדון במושג "נס". נוהגים להבחין בשני סוגים של נס: נס הנוגד את חוקי הטבע (כמו שלוש עוגיות ההופכות לעשר עוגיות, או מים הזורמים מלמטה למעלה), ונס שאינו נוגד את חוקי הטבע, אבל הסיכוי שיקרה נמוך. נס פך השמן היה נס נגד חוקי הטבע (כמות השמן גדלה בלי הסבר הגיוני), ואילו ניצחון המכבים היה נס "נגד כל הסיכויים".

בחלק זה של היחידה אנו עוסקים בנס מהסוג השני. בכיתות מתקדמות אפשר להבחין בין שני הנסים ולדון במקומו של האדם בכל אחד מהם (היכן הוא יכול להשפיע יותר).

אפשר לנסות להגדיר את המושג "נס" עם התלמידים ולהיעזר בהגדרה המופיעה בחוברת לתלמידים ("נס = מעשה פלא שסיכויו להתרחש קטן").

אפשר להדגיש שהסיכוי שהיהודים יצליחו לגבור על היוונים היה נמוך – הם היו מעטים ועמד לרשותם נשק מועט, ומולם לחמו לוחמים רבים, מנוסים ומזוינים בנשק רב. ואולם, התוצאה הסופית הייתה שונה מזאת שהיה אפשר להעריך. אפשר לדון בשאלה מה בכל זאת גרם למכבים לנצח (עזרתו של אלוהים, רוח הלחימה שלהם, אמונתם באלוהים ובצדקת דרכם, רצונם החזק לשמור על התרבות שלהם, המצוינות "המקצועית" שלהם).

◇ חג האורים

נקרא את הכותרת "הדלקת נרות בחג האורים" (עמ' 42 בחוברת) ונדון בשם הנוסף של החג – "חג האורים" – ובקשר שלו לחג החנוכה. בשיחה יעלו בוודאי המושגים "מנורה" ו"חנוכייה".

◇ בין חנוכייה למנורה

כדאי להדגיש בפני התלמידים שבמנורה במקדש היו **שבעה כנים**, אך **אנחנו מדליקים מנורה ובה תשעה כנים** – שמונה כנים כנגד שמונת ימי החג, וקן נוסף הוא השמש – הנר המדליק את כל הנרות האחרים. מנורה כזו נקראת **חנוכייה**.

◇ הלכות ומנהגים בחג החנוכה (משימות 6-9)

◇ התבוננות באיור בעמ' 42 בחוברת – מנהגי חנוכה

נשאל את התלמידים אילו מצוות ומנהגים של החג הם מזהים באיור (נרחיב על המצוות והמנהגים האלה בהמשך).
עתי נתמקד במצוות הדלקת הנרות.

◇ קריאת הברכות

בברכה על הנרות אפשר לשים לב שגם כאן מודים על הנסים שנעשו לנו בחג החנוכה. בברכת "שהחיינו" אפשר לדבר על התחושות שלנו בעקבות משהו חדש שקיבלנו או קרה לנו.

◇ משימה 6: מספר עולה של נרות

בכל ערב משמונת ערבי חג החנוכה החג מדליקים נרות. בערב הראשון – נר אחד, בערב השני – שני נרות, וכך הלאה, עד היום השמיני. בכל ערב מספר הנרות הולך וגדל.
השמש:

כדי להדליק את הנרות משתמשים בנר נוסף, תשיעי, הנקרא "שמש". לנר זה מיועד בחנוכייה כן מיוחד. בדרך כלל הכן של השמש שונה מהכנים של הנרות האחרים (גבוה יותר, נמוך יותר, מרוחק משאר הכנים וכדומה). לפני אמירת הברכות מדליקים את השמש, ובעזרתו מדליקים את נרות החג.

◇ משימה 7: פרסום הנס

כדי להסביר את הביטוי "פרסום הנס" כדאי לקשרו למילה "פרסומת". כדי לפרסם את הנס (כלומר להודיע עליו ברבים) נוהגים להניח את החנוכייה הדולקת במקום בולט (על אדן החלון, ויש המדליקים חנוכייה ליד שער ביתם בארון בעל דלתו שקופה), כך יכולים השכנים ועוברי האורח לראות את הנרות הדולקים.

גם כדי "לפרסם את הנס" יש להדליק את הנרות מוקדם בערב, בשעה שאנשים עדיין עוברים ברחובות – "עד שתכלה רגל מן השוק" (מסכת סופרים, כ' ח').

◆ משימה 8: "ואין לנו רשות להשתמש בהם"

אחרי אמירת הברכות והדלקת הנרות מוסיפים תפילה קצרה המסכמת את הטעם למצוות הדלקת הנרות.

הנרות הללו אנו מדליקין
על הנסים ועל הנפלאות ועל התשועות ועל המלקמות
שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה
על ידי פהניך הקדושים.
וכל מצות שמונת ימי חגכה
הנרות הללו קדש הם,
ואין לנו רשות להשתמש בהם
אלא לראותם בלבד.
כדי להודות ולהלל לשמך הגדול
על נסיה ועל נפלאותיה ועל ישועתה:
(מתוך סידור התפילה)

בתפילה זו נאמר ש"הנרות הללו קודש הם ואין לנו רשות להשתמש בהם". ואכן, נרות חנוכה מיועדים לפרסום הנס בלבד, ולכן אסור להשתמש בהם למטרה אחרת. למשל, אסור להשתמש באור שלהם לתאורה ואסור להשתמש בנר חנוכה כדי להדליק נר אחר. זו הסיבה שאנו מדליקים את נרות החנוכה בנר שאינו אחד משמונת נרות החנוכה – ב"שמש" שהזכרנו לעיל.

◆ משימה 9: שירים ומשחקים בחנוכה

הפיוט "מעוז צור" היה נהוג בקהילות אשכנז, אך במשך השנים התרחב המנהג גם לקהלים אחרים. שרים אותו לאחר הדלקת נרות חנוכה בכל שמונת ימי החג. מקורו של הפיוט באשכנז במאה ה-13, בתקופת מסעי הצלב. הפיוט מספר על אירועים היסטוריים חשובים בתולדות עם ישראל ועל הישועות שהעם זכה להן בימים ההם. בין השאר, מסופר בו על הכיבוש היווני של הארץ, חילול המקדש ונס פך השמן. במשפחות מעדות המזרח נהוג לשיר את "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" (תהלים, פרק ל'), כנראה משום שבכותרת שלו מוזכרת "חנוכת הבית". אפשר להשמיע לתלמידים את אחד השירים, או את שניהם, ולהצטרף בשירה.

◆ שמן בחנוכה

◆ נס פך השמן

השיר "כד קטן" (בעמ' 43) מוקדש לנס זה ומסכם אותו במילים פשוטות. נ"ב: יש בשיר משפטים מורכבים, וכדאי לבדוק שהתלמידים מבינים את הנאמר בו.

◆ מנהגי שמן

אפשר להפנות את תשומת לבם של התלמידים למרכזיות השמן בסיפור החנוכה ובמנהגי חנוכה, ולדון בשאלה המופיעה בבועת החשיבה. השאלה מפנה את התלמידים לחשוב על הקשר שבין המנהגים הקשורים בשמן לבין סיפור החג.

סיום: נקודת מבט אישית על החג

משימת הסיום בעמ' 43 מתאימה במיוחד לטוף החג. התלמידים יזכרו בערבי החג שעברו (בחג השנה, ואולי גם בשנים קודמות) ויכתבו על ערב אחד, ערב שריגש או שימח אותם במיוחד.